

Dr SRĐAN CVETKOVIĆ, naučni savetnik
Institut za savremenu istoriju
Beograd, Republika Srbija
scvetkovic72@gmail.com

UDK 316.75(497.1)"194/198"
321.728/.74:929 ТИТО
323.23(497.1)"194/198"

pregledni rad / review article
primljeno / received: 30. 3. 2022.
prihvaćeno / accepted: 23. 11. 2022.

<https://doi.org/10.29362/ist20veka.2023.1.cve.177-197>

KREIRANJE VIZUELNE PREDSTAVE I PROPAGANDNE SLIKE JOSIPA BROZA TITA. PRILOG PROUČAVANJU IZGRADNJE KULTA LIČNOSTI

APSTRAKT: Rad se bavi analizom slike o Josipu Brozu Titu koja je sistematski građena kroz medije, prosvetni i naučni sistem, partijsko i šire društveno delovanje. Stvorena slika bila je splet čitavog niza klasičnih motiva: ratnog heroja i nepogrešivog stratega, svetskog lidera, mudrog učitelja, pobednika nad silama zla (Hitlerom, kasnije Staljinom), ali i specifičnih i njemu svojstvenih osobina kao čoveka iz naroda sa kraljevskim manirima, šarmera omiljenog među ženama koji zna da vlada ali i da uživa u životu. Sve je to uslovalo da se Tito poput ranije obožavanih monarha u narodu sa već nasleđenom autoritarnom političkom kulturom olako prihvati kao nepogrešiv vođa i gotovo mesija.

KLJUČNE REČI: Josip Broz Tito, komunizam, kult ličnosti, propaganda, Jugoslavija

Istraživači Titovog vizuelnog imidža uglavnom ističu kako se on – za razliku od ostalih vođa komunističkog, ali i dobrog dela zapadnog i demokratskog sveta – umesto šturih i uglavnom protokolarnih predstava i portreta izdvaja bogatom širinom opsega. Za Staljina se recimo vezuju uglavnom uobičajene predstave osobe čvrste ruke, velikog učitelja i oca nacije, genijalnog nepobedivog vojskovođe i pobednika nad Hitlerom, premudrog vođe svetskog proletarijata: „sunce komunizma“.¹ U Titovom kultu naročito posle razlaza sa Staljinom vidi se više tradicionalizam paternalističkog vođe (model domaćina, oca porodične zadruge, svetski prihvaćenog mirotvorca i slično), nego li klasičnog diktatora koji nameće strog vojnički model organizacije društva. To je činjenica koja proističe iz toga što je i sam jugoslovenski socijalizam imao „liberalniju“ formu od

¹ Rafał Opulski, „Słońce komunizmu. Wizerunek Józefa Stalina w propagandzie“, <https://plus.dziennikpolski.pl/magazyn/a/slonce-komunizmu-wizerunek-jozefa-stalina-w-propagandzie> (pristupljeno 12. 3. 2021).

sovjetskog ili od onih ustrojenih po Staljinovom uzoru, pa je i sam kult trebalo što više upodobiti novom političkom kursu. On je kreiran donekle, makar to bilo deklarativno i prividno, i kao negacija staljinizma i „čvrste ruke“.²

U međuratno vreme u kreiranje sopstvene vizuelne predstave najviše je ulagao fašistički vođa Benito Musolini. Njegova bezobzirna propaganda je mnogima bila uzor. On je u nesputanoj želji da se dopadne narodnim masama prikazivan na plakatima u različitim situacijama i sa brojnim talentima. Upravlja avionom, pliva kao šampion, predaje istoriju na italijanskoj akademiji za književnost, radi na polju sa seljacima, u fabrici sa radnicima itd. Važan element kulta većine komunističkih vođa bio je takođe stvaranje slike o čoveku poteklom iz naroda sa neobičnim osobinama i raznim talentima. To je, na neki način, bilo u skladu sa ideologijom koja je stavljala akcenat na tlačenje i prava „narodnih masa“.

Pre Tita, snažan kult ličnosti razvio je jedan od „otaca“ komunističkog pokreta Josif Visarionovič Staljin, čije je obožavanje obuhvatilo sve sfere života u narodnim demokratijama. Zvali su ga „vođa čovečanstva“, „inženjer snova“, „inspirator nauke“, „promoter ljudske dobrote“, „graditelj industrijskih kompleksa i stanova“, koji je „mudar i jednostavan kao istina“. Jedan od istraživača kulta Staljina u Poljskoj naveo je čak 336 metafora kojim se opisivala njegova ličnost. Staljin je više nego Tito težio uložiti marksističkog teoretičara jednakog Lenjinu, pa na mnogim slikama i fotografijama sedi uz svog prethodnika portretisan kao „kormilar proletrske revolucije posle Lenjina“ i graditelj mira među narodima. Sovjetski vođa je predstavljen ne samo kao „veliki graditelj“ i „kreator svetskog mira“, već i kao lider i „učitelj čovečanstva“.³

Za razliku od njega Titov kult je, kako ćemo pokušati da ukažemo u članku kroz propagandne slike, mnogo životniji, ovozemaljski i bez pretenzija da bude veliki ideolog već praktičan političar koji rešava svetske probleme. Osim Staljinovog i Titovog, snažan kult ličnosti se uspostavio i održao još u samo dve evropske zemlje. U Rumuniji sa Nikolaem Čaušeskuom i u Albaniji sa Enverom Hodžom. Oni su nastajali pod uticajem Staljinovog i Titovog kulta, kao jeftina imitacija, na neki način spajajući komunističku ideologiju i patriotizam/nacionalizam. O tim sistemima se zaista može govoriti kao totalitarnim, dok su ostali istočnoevropski komunistički režimi bili slabi ili nedorečeni sa nejakim liderima koji su često bili puke marionete Moskve. Naprosto, njihova harizma i samostalnost nije mogla niti smela biti takva da ugrozi vrhovni autoritet Staljina i potonjih lidera u SSSR-u.⁴

² Tito je brižljivo gradio soteriološku komponentu svoje harizme, vešto je kombinujući sa ideološkim eshatološkim sadržajem, i tu sliku o sebi kao spasiocu nacije i države nije želeo da zamagli iracionalnim korišćenjem prinude i terora. Uz to, u Titovom psihološkom profilu nije bila naglašena crta paranoidnosti, kao u slučaju surovog egzekutora – Staljina. Zoran Panović, „Titov autoritet, harizma i kult“, <http://demonstat.rs/sr/vesti/feljton/titov-autorit-harizma-i-kult-1deo/323> (pristupljeno 4. 6. 2021).

³ Andrijana Rabrenović, „Politički plakat i kult ličnost“, *Medianali*, vol. 7, no. 13, (2013), 71–101.

⁴ R. Opulski, „Slońce komunizmu. Wizerunek Józefa Stalina w propagandzie“.

Prva faza izgradnje kulta: „Transfer autoriteta“ – sa Lenjina na Staljina, sa Staljina na Tita

Ova tehnika je podrazumevala da se Titov lik u prvoj fazi formiranja prikazuje naporedo sa Staljinovim. Na plakatima, prilikom sletova i manifestacija, nose se naporedo slike „velikih otaca socijalizma“ zajedno sa Titovom. Na taj način transferom je jačao njegov kult koji je tek stasavao. Tako su i u vreme Staljina u SSSR-u nakon Lenjinove smrti, 1924. godine, umetnost i propaganda u Lenjinovom delu birale pretežno ono što je korisno za afirmaciju Staljinovog kulta. Plakati su grafički opisivali odnos između ove dvojice ljudi, stvarajući vizuelni podtekst koji je ukazivao na vezu između Staljinove „svete aure“ i njegove povezanosti s Lenjinom. Osim slikom, oni su izjednačeni i u tekstu kojim se tvrdi da su u istoriji „lokomotivu marksizma postavili na prugu i pokrenuli naprijed Lenjin i Staljin“. Brojni primeri transfera Staljinu su poslužili kao potvrda njegovog značaja i doprinosa u revoluciji. Na početku Staljinove vladavine Lenjin je bio na plakatima kao vođa čiju ideju je Staljin nasledio, ali već na plakatima iz 1930. godine dominantna figura je Staljin, dok se Lenjinov portret nalazi suptilno na zastavi iznad njegove glave – da bi vremenom iščezao.⁵

Slično je bilo sa Titom i Staljinom. Na početku je Tito kao vođa jugoslovenskih komunista prikazivan uz Staljina i druge ideologe kao jedini i prvi proizvodnik njegove volje i ideje vođe svetskog socijalizma. Nakon njihovog sukoba 1948. godine vremenom je Staljinov lik iščezao, a Tito je ostao samo sa Lenjinom, Marksom i Engelsom.

U vremenu samoupravnog socijalizma, koji je propagiran i kao „povratak izvornom lenjinizmu i marksizmu“ i kao negacija staljinizma, tokom 60-ih i 70-ih Tito se prikazuje najčešće sa Lenjinom a zatim i sa Marksom. U jeku popularnosti mladog revolucionara Če Gevare 70-ih godina Tito se na značkama i plakatima nalazi i sa njim sugerišući da su oni na istom zadatku borbe za obespravljene.

Smatra se da je uporedo stasavanje Titovog kulta sa Staljinovim jedan od glavnih uzroka Staljinovog nezadovoljstva razvojem situacije u Jugoslaviji. Sve snažniji autoritet Josipa Broza Tita u komunističkom pokretu svakako je podgrevao već izraženu sujetu sovjetskog lidera.⁶ Tito se do razlaza sa Staljinom uglavnom kretao u njegovoj orbiti. Po raskolu, kako su se političke prilike stabilizovale, a zemlja bivala sve otvorenija prema uticajima i sa Zapada – tako su se i vizuelne predstave Tita usložnjavale. Uz mit o pobedniku u sukobu sa Staljinom i osim uobičajenih oficijelnih predstava, sada se javljaju sasvim novi „narodski“ motivi i javne predstave njegovog lika: *Tito u lovu (Tito koji ubija medveda)*, *Tito za strugom*, *Tito koji razmišlja*, *Tito i Jovanka*, *Tito u Africi*, *Tito za klavirom*, *Tito za plugom*, *Tito u mačevalačkoj uniformi*, *Tito s pionirima*, *Tito sin i otac*

⁵ A. Rabrenović, *n. d.*, 71–101.

⁶ Z. Panović, „Titov autoritet, harizma i kult“; Nebojša Milenković, „Moć slike ili slika moći“, <http://pulse.rs/tito-moc-slike-ili-slika-moci/>; Dragan Čalović, *Tito studija imidža* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2006), 61.

naroda, Tito koji govori, Tito kosi, Tito u kolu, Tito sa radnicima, Tito ženskaroš, Tito igra šah, Tito počasni doktor, Tito prima štafetu, Tito kuva, Tito pliva... U duhu novog vremena i nove politike sve više se u javnosti širila predstava o Titu kao običnom čoveku bliskom narodu koji voli život i koji u svakom trenutku zna da uživa u njemu.⁷ U narednim redovima ukazaćemo upravo na neke od najvažnijih slika koje su se stvarale i manifestovale kroz različite kanale u javnom životu, a služile su za uspešno oblikovanje kulta ličnosti.

Predstava prva: „Očevi nacije“ – „monarh“ kao noseći stub Jugoslavije

U svim autoritarnim režimima ulagani su sistematski napori da se spoljni i unutrašnji politički uspesi i lične osobine vladara približe narodnim masama a on predstavi kao očinska figura. Kultom „oca nacije“ i intenzivnom demagoško-ideološkom propagandom povećavala se prihvaćenost režima, pa je potreba za nasiljem vremenom bivala sve manja. U slučaju Jugoslavije ideološka propaganda („bratstvo i jedinstvo“ ili „integralno jugoslovenstvo“) a naročito izgradnja kulta vladara Josipa Broza Tita, a pre njega kralja Aleksandra I Karađorđevića, bili su važni kohezivni elementi koji su, uz represiju, održavali režim i državu. U historiografiji su već uočeni i opisani mnogi kontinuiteti u istorijskim procesima između Kraljevine Jugoslavije i Socijalističke Jugoslavije.⁸ Sveprisutna državna ideologija i represija bili su važni ako ne i ključni elementi za održavanje celovitosti obe države. Jedna od najvažnijih uočenih sličnosti jeste značaj ličnosti kralja Aleksandra I i Josipa Broza Tita kao nosećih stubova oba državna projekta – njihova državotvornost. Stoga se Titov kult, ma koliko god to zvučalo nelogično, na mnogim mestima naslanjao na ranije mitske predstave monarha kao „oca nacije“, koje je komunistički režim usvojio i dalje smišljeno razvijao.⁹

Mnogi autori, poput Berđajeva, smatraju da su boljševički režimi bili zapravo „kodirani u biću i tradiciji naroda“, u njegovoj sklonosti ka patnji i žrtvovanju za snagu države, u autoritarnoj političkoj kulturi i običajima. To je, po njemu, bila dobitna formula. Slična matrica i spajanje komunističke ideologije i nacionalizma primećuju se i kod raznih komunističkih i fašističkih diktatora, a možda najizraženije, posle SSSR-a, u Bugarskoj, Albaniji i Rumuniji. Staljin se tek 1941. posle napada Hitlera setio Kutuzova i slavne ruske carske istorije. Čaušesku nikad nije propuštao da pomene kontinuitet sa Dačanima i 2.000 godina tradicije. Hitler se često vraćao temi Arijevaca i Nibelunga, a proklamujući hiljadugodišnji Rajh poigravao se sa nemačkim mitovima. Musolini visoko uzdignute ruke pozdravlja masu, čime želi da izazove asocijaciju na pozdravljanje u starom Rimu, samim tim da poistoveti sebe s nekadašnjim imperatorima. Tako na jednom plakatu piše: „Italija konačno ima svoju imperiju“, što se odnosi na osvajanje Etiopije. Na tom plakatu Musolini je prikazan u uniformi s podignutom rukom,

⁷ N. Milenković, „Moć slike ili slika moći“; D. Čalović, *n. d.*, 61.

⁸ Branko Petranović i Momčilo Zečević, *Agonija dve Jugoslavije* (Šabac: Zaslona, 1991), 155–160, 223 i dalje.

⁹ *Isto.*

kako radosno pozdravlja, a iza njega je iscrtana karta Afrike, u čijoj je unutrašnjosti masa naroda. U osnovi njegove ideologije, osim nasilja, bio je izgrađen „grandomanski mitski žargon koji neprekidno priziva veličinu države i širenje njenih teritorija na svetskim prostranstvima“.¹⁰

I Tito je posegao za izgradnjom ove slike, naročito od vremena razlaza sa Staljinom. Otuda mnogi koji su se bavili njegovom tehnikom vladanja izvode zaključak da je i Tito komunističku ideologiju u jednom delu pragmatski modifikovao i prilagodio monarhističkoj tradiciji srpskog naroda kojim je vladao, odnosno njegovom mentalitetu i zatečenom kulturološkom miljeu. U psihološkom pogledu Titov kult bio je seljačkoj masi surogat boga, kralja i domaćina, ali ga inteligencija nije lako prihvatila. Izgleda da je naglašen epski ratničko-oslobodilački sadržaj harizme vođe, koji se nikada nije odvojio od svoje vojske, olakšavao prihvatanje Brozovog kulta kod nekatoličkog življa i njegovo „nadkonfesionalno i nadnacionalno tumačenje“.¹¹

I kralj Aleksandar i Tito su obožavani kao velike vojskovođe. Kralj Aleksandar je, poput svog oca kralja Petra I, imao iskustvo u ratovanju. Kao i Tito i on je proveo šest godina na bojnopolju. Protivnici su mu zamerali da državom upravlja kao kasarnom. Često je javno nastupao u uniformi, nosio pištolj, išao na večere sa oficirima itd. Veličana je njegova ratna uloga u Prvom svetskom ratu kao i Balkanskim ratovima. Na slikama je upoređivan čak sa Napoleonom.¹² Ustanovljena je 1920. i Albanska spomenica sa njegovim likom, čiju je simboliku i značaj komunistički režim pokušao kasnije da prekopira kroz Partizansku spomenicu 1941. Osnovna poruka bila je da bi bez njihove ratne hrabrosti i domišljatosti pobjeda bila mnogo teža – ako ne i nemoguća.

Kralj Aleksandar i Josip Broz Tito bili su veliki poklonici Jugoslavije, samo na različitim ideološkim osnovama. Kralj je svojim sinovima dao imena Petar, Tomislav i Andrej, želeći i na taj način da demonstrira jedinstvo i ravnopravnost jugoslovenskih naroda. Bratstvo i jedinstvo i federalni koncept na početku Titove vladavine takođe su naglašavali ravnopravnost ali i jedinstvo svih jugoslovenskih naroda i narodnosti. I kralj i Tito su kao „čuvari Jugoslavije“ za života bili izloženi opasnostima od atentata i drugih terorističkih vidova borbe.¹³ Tito kao „čuvar mira i bezbednosti“ od polovine 50-ih godina radi na suzbijanju ustaških elemenata i drugih nacionalističkih i separatističkih organizacija koje su bile usmerene na razbijanje i Kraljevine Jugoslavije. Kralj Aleksandar je jedan atentat (1921) preživeo, a drugi (1934) nije. S druge strane, posmrtna apoteoza kralja Aleksandra, brojni spomenici, sokolski (omladinski) sletovi, razvijanje legende o njegovoj ličnosti podsećaju na neke kasnije manifestacije Titovog kulta.

¹⁰ A. Rabrenović, *n. d.*, 80–84.

¹¹ Todor Kuljić, *Tito, sociološka studija* (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2012), 55.

¹² B. Petranović, M. Zečević, *n. d.*, 155.

¹³ „Ako bi mu bili podareni dovoljno dug život i mogućnost da vlada ovom zemljom jedno razumno vreme, ne vidim zašto njegovi napori na konsolidaciji Jugoslavije ne bi doveli do trajnog uspeha“ – navodi britanski poslanik u svom godišnjem izveštaju od 1932. godine. B. Petranović, M. Zečević, *n. d.*, 157.

Čak je i nošenje rođendanske štafete kao ideja postojalo u međuratno vreme (za rođendan kraljevića Petra II), naravno u neuporedivo skromnijem vidu. Tito je, dakle, neke elemente kulta vladara nasledio i dalje negovao i razvijao. Ipak, za razliku od Tita spomenici kralju Aleksandru su uglavnom nastajali posle njegove smrti (skulpture, biste i statue na trgovima, imena ulica, mostova i šetališta). Zanimljivo je da su najmonumentalniji i najbrojniji spomenici nastali na teritoriji Slovenije i drugih delova Kraljevine, dok je u samom Beogradu monumentalan spomenik izostao (most Kralja Aleksandra je verovatno bila zamena za to).¹⁴ U Srbiji i Jugoslaviji nijedan veći grad nije dobio ime po kralju Aleksandru. Redak primer takvog naselja jeste kolonija dobrovoljaca iz Prvog svetskog rata – Banatsko Aleksandrovo (Nova Crnja), osnovana 1921. godine.

Josip Broz Tito je po članu 220 Ustava već 1963. praktično ustoličen za doživotnog vladara: „Za izbor na položaj predsednika republike nema ograničenja za Josipa Broza Tita“. Time je izuzet od ostalih građana i formalno je ozvaničio „kraljevsku poziciju“. Ovaj zahtev je prihvatio, kako je obrazložio, „izlazeći u susret željama jugoslovenskih naroda i rukovodilaca“ i time izrazio „zahvalnost za revolucionarnu i državotvornu ulogu“.¹⁵ Ustavnim amandmanom br. 37, usvojenim u junu 1971, učinjen je presedan u pravnoj istoriji, jer je sada samo Tito mogao biti izabran doživotno na mesto predsednika Republike. Posle sve većih zahteva „javnog mnjenja“ i njegovog „protivljenja i nećkanja“ jugoslovenska skupština izabrala ga je 16. maja 1974. za doživotnog predsednika SFRJ, iako su za sve druge funkcije predviđena samo dva mandata.¹⁶ Doživotni mandat na čelu partije ozvaničen je na XI kongresu SKJ (20–23. jun 1978), što je zahtevalo promenu statuta SKJ. Imenovanjem za doživotnog šefa države, zapovednika oružanih snaga i prvog čoveka partije, Tito ujedinjuje tri najveće funkcije. U tome se potpuno može porediti sa ostalim istočnoevropskim komunističkim diktatorima – Leonidom Brežnjevom, Enverom Hodžom, Nikolaem Čaušeskuom ili rimskim imperatorima „princepsima“.¹⁷ Takav obrt predstavljao je završnu etapu preobražaja Titovog političkog aktivizma. Agent Kominterne, zatim energičan revolucionar iz Drugog svetskog rata, koji je političku karijeru započeo kao odlučni antimonarhista, kraj svog političkog angažovanja dočekao je prihvatanjem svih atributa kraljevskih ovlašćenja, osim naslednosti.

¹⁴ Već do jeseni 1941. godine nestali su svi dinastički spomenici i obeležja Kraljevine Jugoslavije van centralne Srbije. Do danas obnovljeno je tek njih nekoliko, na primer u Bijeljini i Zrenjaninu. Vladimir Mitrović, „Dinastički spomenici u Kraljevini SHS/Jugoslaviji (1919–1941)“, <https://graditeljins.wordpress.com/2015/09/15/dinasticki-spomenici-u-kraljevini-shs-jugoslaviji-1919-1941>. (pristupljeno 8. 10. 2021).

¹⁵ D. Čalović, *n. d.*, 61.

¹⁶ Kardelj je za Tita već tada govorio kako je „površan i nije u stanju da dublje ulazi ni u jedno pitanje, nego da obično reaguje na osnovu neposrednih utisaka i informacija, koje najviše dobija od vojno-obaveštajne službe“. Slavoljub Đukić, *Slom srpskih liberala – tehnologija političkih obračuna Josipa Broza* (Beograd: Filip Višnjić, 1990), 215.

¹⁷ Načelo rotacije, nemogućnost da jedna osoba vrši istu dužnost više od osam godina, povredeno je još samo u slučaju generala Nikole Ljubičića kada je na 11. kongresu SKJ 1978. ponovo izabran za saveznog sekretara za narodnu odbranu. Jure Vujić, *Trg maršala Tita – mitovi i realnosti titoizma* (Zagreb: Naklada, 2007), 189–190.

Predstava druga: „Čovek iz naroda – sa kraljevskim manirima“

Tito je potekao iz najnižih narodnih slojeva i vinuo se u vrh vlasti, postavši praktično neograničen vladar. I sam je kao seljački sin bio jedno vreme fabrički radnik. Ipak, prema ovoj slici on poseduje kraljevske manire iako je blizak narodu. To je predstava dostojanstvenog vladara koji zna da uživa u raskoši, ima aristokratsko ponašanje, ali istovremeno i narodu veoma bliskog vođe. On se može videti za klavir i u vrhu svetske politike, ali u isto vreme na žetvi sa seljacima, u rudarskom oknu, fabričkim halama sa radnicima. On razume probleme običnih ljudi i prima njihove delegacije. On zna da kuva, da kosi travu ali i da svira klavir, dobar je mačevalac, zna da pleše, ide u lov, voli da popije viski. Stoga je bio omiljen u narodu i među običnim svetom. Potrebe masa za vladarom s kojim se mogu identifikovati, za čvrstom rukom, liderom sa kraljevskim manirima ali s druge strane narodnom dušom i poreklom koji garantuje bezbednost, obezbeđivale su pun uspeh i iskreno divljenje širokih slojeva stanovništva, čega je i sam Tito izgleda bio svestan.¹⁸

Gotovo svi istraživači njegove biografije primećuju da je Titu bila svojstvena i kraljevska raskoš. Useljenjem u kraljevski dvor, kumovanjem devetom sinu u bilo kojoj porodici, zaposedanjem najboljih lovišta i bivšeg dvorskog voza, Tito je prihvatio neke od spoljnih manifestacija kraljevske vlasti. Na raspolaganju su mu stajale mnogobrojne luksuzne vile, jahte, brodovi, skupe lovačke rezidencije i privatni zoo-loški vrtovi. U njegovu čast su priređivani sletovi, štafete, podizani spomenici za života, davana imena gradovima. U svakoj republici odnosno pokrajini po njemu je nazvan jedan grad (Titograd, Titov Veles, Titovo Užice, Titova Mitrovica, Titov Vrbas, Titov Drvar, Titova Korenica, Titovo Velenje). Skoro u svakom gradu glavnim ulicama je dato njegovo ime, kao i ponekim planinskim vrhovima (*Titov vrh* na Šar planini). Bili su to samo neki od oblika javnog obožavanja vrhovnog vođe, vide-nih i u drugim sličnim autokratskim sistemima tokom 20. veka.¹⁹

Titovi dnevnik otkrivaju neobičan žar proleterskog vođe za lovom, što je ranije bila aristokratska zabava plemića i kraljeva. Ta strast ga nije napuštala ni u najtežim trenucima lomova i sukoba sa Staljinom. I tada je, kako sam piše, izlazio na terasu i pucao „na po kojeg gavrana ili svraku“.²⁰ Tito je sve više

¹⁸ Z. Panović, „Titov autoritet, harizma i kult“, D. Čalović, *n. d.*, 6–12.

¹⁹ U cilju divinizacije, prakse raznih diktatora su slične: masovne proslave rođendana praćene javnim sletovima, trijumfalni dočeci, štafete, česte vojne i civilne parade, daju se imena gradovima i planinskim vrhovima, statue i slike stoje u svakoj školi i državnoj ustanovi. Osnivaju se mauzoleji, a rodne kuće postaju mesta hodočašća. Stvara se ponegde poseban kalendar i računanje vremena. Kako bi se dovoljno istakao značaj Staljinove ličnosti, mnogi gradovi u Istočnoj Evropi dobili su njegovo ime: Varna u Bugarskoj, Brašov u Rumuniji, Kucov u Albaniji, Ejzenhutenštad je postao Staljinštad (Istočna Nemačka), Dunapentel – „Staljinvaroš“ (Mađarska), kao i Katovice „Staljinogorod“ (Poljska). U Čehoslovačkoj je najviši planinski vrh Gerlahovo nazvan Staljinov vrh, isto kao što su i bugarski najviši vrh Musala ili Pasard Dam mesto u blizini Sofije poneli Staljinovo ime. Richard and Benjamin Crampton, *Atlas of Eastern Europe in the Twentieth Century* (London: Routledge, 1997), 157.

²⁰ Tito se u jeku ozbiljne državne krize i sukoba sa SSSR-om u svom dnevniku hvali kako je imao najveći uspeh u lovu na fazane. Pero Simić, *Titov dnevnik* (Beograd: Službeni glasnik, 2009), 17, 36.

vremena provodio u lovu i provodu, bogato gosteći i ugledne zvanice.²¹ Sa Miodragom Zečevićem, funkcionerom u savezu lovaca, pričao je dva sata o lovu pokazujući mu svoje trofeje, dok su ga čekali ambasador Saudijske Arabije i general Nikola Ljubičić. Da bi se organizovao njegov uspešan lov, korišćeni su znatni državni resursi i bila uposlena armija državnih činovnika. Tako je 1962. ambasador u Sudanu Živadin Simić organizovao uspešan lov u Južnom Sudanu, gde je Tito prvi metkom ustrelio lavicu i zbog toga bio pohvaljen. U drugom slučaju, službe bezbednosti hitno javljaju da je u Pančevačkom ritu primećen ogroman vepar kojeg je Tito „dugo čekao da ustrelj“.²²

Neko je duhovito primetio da je Tito prema stilu života, iako je bio vođa socijalističke revolucije, imao puno više sličnosti sa Aristotelom Onazisom ili plejbojem Porfirijem Rubirozom, nego sa Staljinom, Pol Potom ili Trockim. Tito nije težio sticanju ličnog bogatstva, ali je živio više nego luksuzno. Đilas navodi kako se useljavanjem u dvorce svesno nadovezao na monarhističku tradiciju i tradicionalne predstave „o vlasti i vladaru“.²³ Naravno i „podanici“ su se uvek starali da „drug Tito“ ne oskudeva ni u čemu, pa se u tome ponekad preterivalo. Hrvatska vlada mu je 1964. sagradila ogromnu palatu u Zagrebu na brežuljku Pantovčak. Crnogorske vlasti su mu 1976. sazidale raskošnu vilu u Igalu i čuvali je kao iznenađenje, no kada su mu je poklonili naišli su na grdnu zbog rasipanja: „Oni koji su je sagradili neka i stanuju u njoj“, jer njemu nije trebala. Iako mu se teško može zameriti da se bavio sticanjem privatnog bogatstva, njegovi kritičari tvrde da je plivao u luksuzu, putovanjima, poklonima, državnim privilegijama i počastima, živeći po principu „posle mene potop“.²⁴

„Uvek je bio lepo obučen, presvlačio se nekoliko puta dnevno“, zapaža Veselinka Kastratović Ristić, autor izložbe o Titovom životnom stilu, zaključivši da je Tito pored političkih obaveza uvek težio uživanju.²⁵ Njegova sklonost ka putovanjima i ljubav prema brodovima, jahtama i skupim automobilima, nakitu, skupim satovima i danas predstavljaju rado eksploatisanu temu u modnim i trend časopisima. Njegova najpoznatija i najluksuznija rezidencija bila je ostrvo Brioni gde je obitavao 30 godina, i do šest meseci godišnje. Tu je, prema najnovijim podacima, bila uposlena prava mala vojska od više stotina radnika na održavanju zoološkog vrta, rezidencija, bazena, hortikulture i udovoljavanju luksuznim Titovim prohtevima. Prilikom posete Nikolae i Elene Čaušesku Titu i Jovanki na brodu „Galeb“ 1973, šef obezbeđenja, rumunski general Jon Pačepa primećuje kako oni imaju garderobu i držanje poput nekih siromašnih skorojevića koji su došli u posetu bogatim i uglednim rođacima. Etiopski car Haile Selasije bio je oduševljen luksuznim Brionima i Titovim okruženjem, prefinjenim imidžom i držanjem, pa je navodno sa ushićenjem prilikom obilaska prokomentarisao: „Ovde se zaista živi carski!“.²⁶

²¹ Džasper Ridli, *Tito. Biografija*. (Novi Sad: Prometej, 1998), 372.

²² *Isto*, 341.

²³ Milovan Đilas, *Vlast* (London: Naša reč, 1983), 101–111.

²⁴ Dž. Ridli, *n. d.*, 123.

²⁵ „Tajni, luksuzni život maršala Tita: Kupao se u Dioru“, <http://www.telegraf.rs/vesti/2337746-tajni-luksuzni-zivot-marsala-tita-kupao-se-u-dioru-foto> (pristupljeno 23. 10. 2021).

²⁶ Više u: Jon Mihaj Pačepa, *Crveni horizonti* (Beograd: Akvarijus, 1990), 356.

Titovi „kraljevski maniri“ kao da su smetali pojedinim „starim revolucionarima“, a njegov način vladanja i ceremonijal koji ga je okuživao smatrali su neprilичnim. Rodoljub Čolaković navodi da je već od 1967. počeo da gubi „nadu u Tita“ i postajao sve više kritički raspoložen, ukazujući na njegove negativne osobine: vlastoljubivost, sujeta i autokratski karakter koji za saradnike bira samo podanike, a sve odluke donosi u najužem krugu.²⁷ Čolakoviću se navodno nisu sviđali Titova preokupiranost spoljnom politikom i to što nije dovoljno učinio za rešavanje „zapetljanih“ međunacionalnih odnosa, ali i rasipništvo i kraljevski maniri kao životni stil.²⁸

Nedovoljno je poznata istorija „dvorskih spletki“ tipična za neke totalitarne režime. Ovde se svodila na pokušaj igranja veće uloge Jovanke Broz kao „prve dame“ u političkom životu. No ni sam Tito, ako je verovati nekim svedocima, na ove pokušaje Jovanke Broz nije gledao sa simpatijama.²⁹ Pored luksuza u kojem je živeo, kako primećuju njegovi biografi, njegovi sinovi Žarko i Miša živeli su više nego skromno, kao i supruga Jovanka posle njegove smrti, tako da gotovo ništa nije ostavio svojoj porodici. Po ovim spoljašnjim manifestacijama njegove vladavine, neki istraživači ga upoređuju sa francuskim i habzburškim monarsima 18. i 19. veka.³⁰ Drugi uočavaju da je po javnim nastupima, ekstravaganciji, ponašanju u javnosti i ljubavi prema uniformama, luksuzu ali i ženama, Tito od svih diktatora 20. veka bio najsličniji Musoliniju.³¹

Predstava treća: „Tito i pioniri – siromašno detinjstvo i težak uspon ka vlasti“

Jedna od prvih reči koje su se sricale u posleratnom Bukvaru za prvi razred obično je bila *Tito*. Portret Josipa Broza nalazio se u svakoj školi u Jugoslaviji. „Drug Tito gleda u mene“ – bila je to čuvena propagandna priča u čitankama za mlađe pionire. Osim te, bile su omiljene priče o siromašnom detinjstvu, svinjskoj glavi, sankanju i koritu, čuvanju krava i učenju, ljubavi prema knjizi, o hrabrom držanju na sudu u Kraljevini Jugoslaviji kada je osuđen kao ilegalac. Obavezan je bio citat njegovih reči na suđenju 1928. kada je navodno izjavio: „Ja priznajem samo sud svoje partije!“, kojim je kod mladih naglašavano da je interes partije ispred državnog. Sve to živi danas u sećanjima onih koji su do kraja 80-ih godina bili „Titovi pioniri“. Te slike su vremenom prerasle u legendu, a bile su glavni motivacioni podsticaj za moral dece u nižim uzrastima. Osnovna poruka je bila da se

²⁷ Rodoljub Čolaković, *Dnevnik 1971–1972* (Banja Luka–Bijeljina: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske – Muzej Semberije, 2008) 162, 307.

²⁸ „Na aerodromu po dolasku takvo prangijanje, da je to neugodno, deluje nekako primitivno. Ta muzika, pucnjava bukti, sve nekakav bljesak i parada. Zar nam je to potrebno u ovako teškoj ekonomskoj situaciji i političkoj razrovanosti? Najzad, to je sve neozbiljno, liči na operetu i to skupu“. R. Čolaković, *n. d.*, 218.

²⁹ Лука Божовић, *Двадесет година на обезбеђењу Тита* (Београд: Цицера, 2004), 227–233, 442; Војин Лукић, *Сећања и saznanja. Aleksandar Ranković i Brionski plenum* (Titograd: Novica Jovović, 1989) 120–121; Dž. Ridli, *n. d.*, 375.

³⁰ J. Vujić, *n. d.*, 189–190.

³¹ J. M. Раћера, *n. d.*, 434; Dž. Ridli, *n. d.*, 163; Жарко Петан, *Весели диктатор. Непозната биографија Јосипа Броза Тита* (Нови Сад: ЗД+, 2007), 23–36, 70–71.

upornošću i učenjem može postići uspeh i prevazići siromaštvo. S druge strane veći su se beskompromisnost, odanost i lična žrtva u ostvarenju ideoloških ciljeva. Deca su već sa desetak godina vaspitavana u strogom revolucionarnom duhu. Osim poštovanja vođe, bila su od rane mladosti učena da poštuju partiju ali i da podržavaju nasilje prema protivnicima revolucije. Često su u pismenim sastavima čak i najmlađi uzrasti imali zadatak da iskažu svoju ljubav prema Titu.

Deca – ratni heroji pod oružjem bila su idoli mladim pionirima. Pionirska organizacija imala je posebnu ulogu prilikom proslave Dana mladosti, učešća u nošenju štafeta, sletova povodom Titovog rođendana. Kasnije se ta uloga pomerila ka komemorativnim svečanostima na godišnjicu njegove smrti.³² Takva upotreba i indoktrinacija dece u političke svrhe bila je uobičajena i za druge totalitarne i autoritarne režime. Od ranog uzrasta sa polaskom u školu deca u totalitarnim društvima ulaze u *Hitler Jugend* (Nemačka), *Balilla* (Italija), ili pionire u raznim komunističkim zemljama (Jugoslavija, Kina, Severna Koreja, Kuba, Vijetnam). Za starije od 18 godina postojale su omladinske organizacije, koje su imale važnu ulogu prilikom organizovanja društvenih manifestacija, radnih akcija i u mobilizaciji ljudstva u vreme političkih kampanja. Sličnu ulogu, uz negovanje zdravog života, imala je sokolska organizacija u Kraljevini Jugoslaviji.³³ Musolini je takođe prikazivan na plakatima sa detetom u naručju koje desnu ruku drži podignutu na način na koji su se fašisti pozdravljali, što je bio običaj pozdravljanja u starom Rimu. Musolini voli decu i ona njega – poručuje plakat. Na pitanje kakva je razlika između vaspitavanja italijanske dece i vaspitavanja dece od strane Sovjeta, Musolini odgovara: „Mi decu vaspitavamo prema ideji nacije (...) a Sovjeti je vaspitavaju prema klasnoj ideji. Od te dece, pokušavam ja malo-pomalo i sa sve većim i većim odabiranjem da stvorim pravu“.³⁴

Predstava četvrta: „Nepogrešiv ratni strateg i hrabri borac u ratu“

Pre Tita, Musolini i Staljin su često voleli da se slikaju u uniformama i predstavljaju kao važni vojni stratezi. Benito Musolini je predstavljan na plakatima sa karakterističnim obuhvatom glave s ramenima, pri čemu mu je pogled usmeren u stranu. Obučen je u vojnu uniformu, kojom želi da personifikuje moć i vlast. Na šlemu je orao raširenih krila – simbol fašizma. Musolinijeve crte lica su predstavljene veoma oštro, gotovo da mu je oblik lica četvrtast, čime se postiže efekat čvrstine i ozbiljnosti. Musolini je inače imao više funkcija: vrhovni zapovednik oružanih snaga i predsednik vlade, resorni ministar pet različitih ministarstava: unutrašnjih poslova, kolonija i triju rodova vojske.³⁵

³² Dobar prikaz tih težnji dat je u filmu Gorana Markovića „Tito i ja“ (1991), koji je rađen po autobiografskoj priči gde je tema pismenog zadatka bila *Koliko volim Tita?*. Pobjednik je napisao da ga voli više od mame i tate. U Čačku je štampana monografija na prvu godišnjicu smrti Tita u kojoj su deca uzrasta od 10 godina u pesmi i prozi izražavala divljenje besmrtnom vođi. *Mladost Titu*, ur. Ljubomir Marković, Dragoslav Nikolić (Čačak: OO SUBNOR – Gradska biblioteka, 1981).

³³ Srđan Cvetković, „Totalitarizam na vlasti“, *Hereticus*, br. 1, (2017), 12–50.

³⁴ A. Rabrenović, *n. d.*, 70–101.

³⁵ *Isto*.

Na sličan način na ratnim i poratnim plakatama i fotografijama predstavljen je i Josip Broz Tito. Pri tom je predstavljanje Tita kao hrabrog vojskovođe i nepogrešivog stratega, za razliku od Musolinija, imalo donekle realnu osnovu budući da je on rukovodio snažnim pokretom otpora. Samo mesec dana po oslobođenju Beograda, 19. novembra 1944, Velika antifašistička skupština narodnog oslobođenja Srbije (ASNOS) predložila je u ime srpskog naroda da „maršal Tito bude proglašen za Narodnog heroja“. Tito je u udžbenicima istorije ali i u široj javnosti, kroz medije, često predstavljan kao „glavni nosilac narodno-oslobodilačke borbe“ i „genijalni i nepogrešiv ratni strateg“. Neumereno su veličani vojni uspesi partizana upravo zahvaljujući njegovim „mudrim strateškim odlukama u bitkama“ na Kadinjači, Neretvi i Sutjesci, u Drvaru i drugim neprijateljskim ofanzivama. Ispredane su kroz nastavu istorije propagandne priče o genijalnoj ratnoj mudrosti (poput miniranja mosta na Neretvi), ličnoj hrabrosti, ranjavanju, psu Luksu koji mu je spasavao život itd. Preskakane su neprijatne epizode ili pak strateške greške o kojima su kasnije govorili neki njegovi saborci i savremenici. Partizanska, a kasnije Jugoslovenska armija bila je ideologizovana i tesno vezana uz Titov lik. Njegova uloga je isticana daleko iznad uloge ostalih generala, oficira i običnih vojnika.³⁶

U svrhu naglašavanja ove propagandne slike, osim brojnih partizanskih filmova, poslednjih nekoliko godina Titovog života ali i godinama posle njegove smrti bilo je aktuelno takmičenje u osnovnim i srednjim školama širom zemlje pod geslom: *Tito, Revolucija, mir*. Materijal za takmičenje je izlazio u svakom broju lista *Kekec*, kao specijalan broj za takmičare koji tokom godine nisu isecali tekstove. Takmičari su uglavnom pamtili razne bizarne datume iz Titovog detinjstva i mladosti i važne događaje iz istorije Komunističke partije; naravno, najviše su bila zastupljena pitanja iz ideologizovane istorije Drugog svetskog rata sa naglaskom na Titovom značaju. Takmičenja su bila organizovana na školskom, opštinskom, gradskom, republičkom i saveznom nivou. Savezno takmičenje (sudar najboljih poznavalaca lika i dela iz cele zemlje) bilo je organizovano u Kumrovcu, rodnom mestu Josipa Broza.

U javnosti se Tito rado pojavljivao u vojnoj uniformi, često je organizovao vojne parade ili prisustvovao vojnim vežbama. To, inače, nije redak običaj komunističkih diktatora poput Staljina, Kim il Sunga, Kastro i drugih. Svi su oni rado oblačili vojne uniforme, a neki od njih su retko kad iz njih i izlazili. Titov kult vojnika i stratega iz naroda bio je u skladu sa društvenim konceptom „naoružanog naroda“ i strategijom opštenarodne odbrane i društvene samozaštite (ONO i DSZ). U tom smislu jedna od glavnih smernica bila je da decu i odrasle treba spremati za rat (parola: „Ništa nas ne sme iznenaditi“ itd.). Neki autori vide Tita kao „oslobodilačkog vođu“, razlikujući dva tipa lidera na Balkanu. Prvi su, po njima, nosioci „oslobodilačke političke kulture“, dok su drugi predstavnici „gipke, kompromisne, trgovačke kulture“. Naglašava se da je harizmatičko „Titovo ratno junaštvo“, kako je predstavljeno u propagandi, imalo krupnu ulogu u obezbeđivanju plebiscitarne podrške. Ono se vremenom pretvaralo u tzv.

³⁶ D. Čalović, *n. d.*, 61.

solunaštvo ili partizanštinu („nacionalno solunaštvo“), to jest u polaganje prava na trajnu vlast i privilegije na osnovu osvedočenog ratnog učinka, bez obzira na mirnodopske rezultate. Takođe, i na obezbeđivanje društvenih privilegija i materijalnih prinadležnosti na osnovu ratnih zasluga. Ipak, ono što Tita razlikuje od ostalih vladara „oslobodilaca“ iz naše istorije prvenstveno jeste specifično ideološko zaleđe. Njegova harizma u izvornom obliku je ideološka, to jest čvrsto je vezana za partijsku organizaciju i ideologiju, ali se na određenom stupnju relativno osamostalila i primila određene „lične mesijanske sastojke“.³⁷

Predstava peta: „Čvrsta ruka“ – čuvar mira i državne bezbednosti i borac protiv korupcije

„Dok je Tito bio živ mogao si da legneš na ulici u parku i prespavaš na klupi“ – to je metafora o bezbednom vremenu, koja se i danas može često čuti u narodu i nostalgичnim krugovima našeg društva. Prema ovoj odomaćenoj slici Tito je predstavljen i kao odlučan maršal koji uliva sigurnost. Ličnost koja garantuje bezbednost građana i nezavisnost zemlje i čuvar u vreme mira. Čovek koji se obračunava sa svakom vrstom kriminala. Istovremeno, promovisan je i kao „pobednik nad Staljinom, i nosilac posleratnog prosperiteta“. Njegov lik postaje vremenom simbol borbe protiv svake opasnosti. Za njegovo ime se osim spoljnih izazova sve više vezuju i borba protiv kriminala, korupcije i unutrašnjih neprijatelja. Ta slika je sve razvijenija od kraja 50-ih godina, kada dolazi do osetnijeg poboljšanja standarda. U toj slici su zapravo sjedinjene tradicionalne populističke kulture, težnje za vođom i čvrstom rukom boljševičkog obrasca koji je zahtevao potčinjavanje vođi i partijskim autoritetima. Nekoliko puta za vreme Titove duge vladavine promovisane su kampanje protiv kriminala i korupcije, a možda je najpoznatija ona nakon Splitskog govora 1962. godine.³⁸

Predstava šesta: „Demagoški populizam“ – „radnička majka“, nezamenjiv i pošten vladar ali okružen korupcijom

Na prethodne dodajemo i populističku sliku „nezamenjivog i poštenog lidera“, koja se vremenom sve više iskristalisala uporedo sa dubinom političke krize. Ta slika stvarana je od početka 60-ih godina nakon smene Aleksandra Rankovića i pada liberala. Po njoj je većina rukovodilaca oko Tita korumpirana, ogrezla u zloupotrebi, nacionalizmima i drugim devijacijama, dok on kao jedini i pravi zaštitnik naroda pokušava da se izbori i održi red i mir. Ovakva slika nije ništa novo u tehnici građenja kulta ličnosti. To su priče koje su se mogle čuti i kasnije i pre toga. Za vreme vlasti Slobodana Miloševića, kao i o kralju Aleksandru takođe je stvarana slika da je on jedini pošten, ali okružen spletkarošima, „dvorskim radikalima i dvorskim demokratama“. Vladala je predstava u narodu

³⁷ Z. Panović, „Titov autoritet, harizma i kult“.

³⁸ Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića 2 – Politička represija u Srbiji 1953–1985* (Beograd: Službeni glasnik, 2011), 232.

da kralj neguje u svom okruženju slabe ličnosti i da se udalji do sposobnih (Nikola Pašić, Stojan Pribičević). Za Tita se takođe govorilo da je okružen korupcijom i nacionalizmima koji razdiru državno tkivo i da je jedino on spreman da se izbori sa tim negativnim pojavama. Tako se može čitati i Titov čuveni Splitski govor iz 1962. (demagoška kritika rukovodilaca zbog korupcije i rasipništva) i kasnija istupanja protiv komunističkih liberala (poput Pisma iz 1972). U oba slučaja je usledio talas represije i čistki spram određenih rukovodilaca i društvenih slojeva, što su najšire narodne mase pozdravile. U svrhu propagiranja „direktne komunikacije s narodom bez korumpiranih posrednika“ organizovani su česti prijemi radnika, seljaka, pionira i drugih društvenih grupa gde su u direktnom razgovoru njemu izlagali svoje probleme.

Takođe, studentske demonstracije na Beogradskom univerzitetu 1968. i Titovo snalaženje u tim događanjima indikativni su za tumačenje njegovog odnosa sa masama. Posle Titovog javnog obraćanja i javne podrške studentima, kriševći pre svega loš sistem i negativne pojave, došlo je do smirivanja situacije. U stranoj i domaćoj štampi pojavili su se naslovi sledeće sadržine: *Mond* – „Maršal Tito je zatražio da se udovolji zahtevima studenata ili će se povući“, *Figaro* – „Osam hiljada studenata aklamiralo je sinoć predsedniku Titu“. *Tajms* – „Sa izuzetnom snagom lidera, koji je ponovo dokazao nepokolebljivost svoga autoriteta tamo gde su drugi ispoljili slabost, Tito je odlučno istakao da će se povući ako ne bude u stanju da utiče na situaciju“.³⁹

Poverenje u Tita i ugled koji je imao u narodu pokazuje i činjenica da mu se 1973, zbog različitih problema i zloupotreba, obratilo predstavkom čak 32.000 građana, dok je Predsedništvu SFRJ pisalo svega 120. Broj apelacija povećao se naglo posle oktobra 1972. i Pisma predsednika Tita u kojem je ukazivao na negativne društvene i političke trendove i dalje rastao (naročito u Srbiji) sve do Titove smrti. Najviše poverenja u „druga Tita“ imali su penzioneri, zemljoradnici, NKV i KV radnici i domaćice (građani iz ovih socijalnih grupa uložili su preko 80% žalbi). Uglavnom je to bila manje obrazovana, siromašnija i starija populacija i u velikom broju članovi SKJ. Ubedljivo su brojniji u odnosu na broj i zastupljenost u strukturi stanovništva i borci, članovi SUBNOR-a.⁴⁰

Predstava sedma: Lider male zemlje koji igra svetsku ulogu

Jedna od najrazvijenijih propagandnih slika bila je Tito kao „svetski lider bez konkurencije“. Nju je pratila snažna medijska satanizacija svih ranijih lidera – Karađorđevića, Milana Stojadinovića, Draže Mihailovića, Milana Grola, Dragoljuba Jovanovića i ostalih građanskih oponenta. Tito je posle 1948. bio pobednik i nad Hitlerom i nad Staljinom i garant jugoslovenske nezavisnosti. To je njegovom kultu dalo snažan vetar u leđa. Ovaj element svetskog lidera naročito je osnažen od druge polovine 50-ih godina nakon osnivanja Pokreta nesvrstanosti. Tito ide u stotine

³⁹ Z. Panović, „Titov autoritet, harizma i kult“.

⁴⁰ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 803, Predsedništvo SFRJ, fasc. 18/1974, Izveštaj o radu Komisije za predstave i žalbe za 1973, 28. 10. 1974.

poseta ili prima važne svetske državnike, svetske glumačke i sportske zvezde. Kao „osnivač Pokreta nesvrstanih“ i svetski borac za pravdu, mir i prosperitet, „cenjen i priznat u svetu“, predstavljen je kao poznanik i prijatelj mnogih svetskih političara.

Istaknutu ulogu imaju i predstave (uglavnom fotografije i dokumentarni video-zapisi) Tita sa poznatim političkim ličnostima tadašnjeg vremena: Tito i Čerčil, Tito i Ruzvelt, Tito i Staljin, Tito i Kastro, Tito i Kenedi, Tito i kraljica Elizabeta II, Tito i Brežnjev, Tito i Arafat, Tito–Naser–Nehru, Tito i Haile Selasije. No, za kreiranje imidža svetskog državnika najpresudnije su fotografije i filmski snimci sa najpopularnijim ličnostima: Tito i Ernesto Če Gevara, Tito i Žan Pol Sartr, Tito i Ričard Barton, Tito i Orson Vels, Tito i Jul Briner, kao i sa tadašnjim „najlepšim ženama sveta“: Tito i Sofija Loren, Tito i Elizabeta Tejlor. Njih je jugoslovenski diktator uglavnom primao u svojoj rezidenciji na Brionima, koja je luksuzom nadilazila gotovo sve dvorove svetskih monarha ili predsedničke rezidencije najbogatijih zemalja kapitalističkog sveta.⁴¹

Za predstavnike ondašnjeg džet-seta druženje i fotografisanje sa jugoslovenskim komunističkim liderom, ratnim komandantom, „pobednikom nad Hitlerom i Staljinom i liderom Trećeg sveta“ predstavljalo je stvar istinskog prestiža, ali je nosilo i određenu dozu „egzotike“. Sve je to naravno bilo daleko do spontanosti i bilo je moguće prećutnom podrškom Zapada kojem je odgovarala Titova nesvrstana uloga u kontekstu globalnog hladnoratovskog obračuna. Slične uspešne kampanje građenja „vizuelnog identiteta“ svetskog lidera i borca za pravdu u komunističkom svetu imali su još samo Ernesto Če Gevara (koji je i danas verovatno najšire prihvaćen od svih komunističkih lidera 20. veka) i Fidel Kastro. U jednom dokumentu iz 1968. navodi se kako je Če Gevara na drugom mestu po popularnosti u Jugoslaviji odmah do Tita. Naravno, Če Gevarin vizuelni identitet nije imao taj element raskoši i upliva džet-seta koji je utkan u vizuelni identitet Tita već se on više gradio kao „moderni Robin Hud“, „beskompromisni borac za prava potlačenih i socijalnu pravdu“.⁴²

Predstava osma: Ideolog jugoslovenstva i Pokreta nesvrstanih

Tito je prema Čaloviću bio viđen i kao „omiljeni vođa svih jugoslovenskih naroda“. Poštovan je kao ideolog „bratstva i jedinstva“, koji se zalagao za ravnopravan tretman svih jugoslovenskih naroda. Ova slika ističe da je progonio svaki nacionalizam i šovinizam, sputavao „štetne religiozne uticaje“ koje je nameravao da marginalizuje pa i iskoreni u društvu. Poput kralja Aleksandra istican je kao pobornik ideologije jugoslovenstva, samo ne „integralnog troimenog

⁴¹ D. Čalović, *n. d.*, 61.

⁴² U jednom dokumentu o popularnosti Če Gevare u Jugoslaviji kao da se oseća surevnjivost „komunističkih zvezda“. Konstataciju o velikoj slavi prati komentar Koče Jončića da je Če nezasluzeno toliko popularan, da mu se pridaju suviše veliki značaj i prostor, kao i da je po svojim shvatanjima blizak Trockom i ideji permanentne revolucije. AJ, fond 507, SKJ, XXIII, A, Komisija CK SKJ za međunacionalne i međurepubličke odnose 1965–1969, kutija 3, mapa 8, Ste-nografske beleške i materijal razmatran na sednici komisije CK SKJ za pitanja međunacionalnih i međurepubličkih odnosa, 17. IX 1968, 74.

naroda“. Prema ovoj slici on je nastavio i usavršio ideologiju jugoslovenstva, ali na bitno drugačiji način kroz federalni koncept države i priznanje novih nacija.⁴³

Pojedini istraživači ističu kako se „Titovo samopoimanje“ može tumačiti kao specifična „sinteza klasne i nadnacionalne komponente kulta“. Tito je sebe video kao predvodnika radničke klase i partije, ali i kao nadnacionalnog šefa države. Sklad obe komponente je, po njima, izvirao iz internacionalističke komunističke ideologije i nadnacionalnog jugoslovenstva kao „neideološkog integrativnog sredstva složene višenacionalne države“.⁴⁴

To je, međutim, bilo dominantno samo u početku. Njegova podrška u narodu bivala je sve veća, jer se upravo legitimisao sukobom sa Staljinom i kao branilac državnog suvereniteta. Na taj način – simbiozom jugoslovenskog nacionalizma i komunizma – Titu se značajno proširila baza podrške kod publike koja je bila imuna na internacionalnu komunističku ideologiju. Kosta Nikolić uočava ovaj fenomen poredeći Tita sa Kemalom Ataturkom, jer su stvorili osobenu vrstu „sekularnog nacionalizma“: „Titova nacija“ bila je otvoreno nacionalistički komunistički sistem, prvi te vrste u Evropi. Jugoslavija je kao „nacija mnogo nacija“ bila mesto gde je „počela jeres“.⁴⁵ Ideologija samoupravljanja, trećeg puta u socijalizam i samosvojnosti uz isticanje jugoslovenske posebnosti po nama su možda odlučujuće delovale da se Titov kult osnaži. Naravno, postepena simbioza nacionalizma i komunizma unutar Jugoslavije bila je sve snažnija, vodila je ka jačanju republika, labavljenju federacije i rastakanju države. No, dok je bio živ Tito je predstavljao snažnu integrativnu kopču i sprečavao centrifugalne nacionalno-komunističke sile da vuku na svoju stranu.⁴⁶

Kroz politiku nesvrstanosti isticano je liderstvo Jugoslavije i Tita u tom međunarodnom pokretu, koje je davalo zemlji i njenom vladaru na svetskom značaju. Mada znatno precenjen taj značaj ipak je bio dovoljan da bi raspirio ponos, jugoslovenski nacionalizam i svest o važnoj globalnoj ulozi inače malog naroda. Uticaj jugoslovenske ideje „trećeg puta“ na zemlje Istočnog bloka i Trećeg sveta bio je nesumnjiv. Upravo u ovim zemljama Jugoslavija je izgledala kao obećana zemlja, u mnogome je bila uzor i putokaz Nikolau Čaušeskuu u Rumuniji, Eduardu Gjereku u Poljskoj, Kim il Sungu u Severnoj Koreji i drugim zemljama Trećeg sveta.⁴⁷ Na mnogobrojnim putovanjima u egzotične zemlje ovog dela sveta Tita su kao lidera nesvrstanih dočekivale mase oduševljenih ljudi. I danas u tim zemljama zapravo je jedino Titovo ime ostalo poznato ako se govori o državicima sa Balkana pa i šire. Osim ideje jugoslovenstva i liderstva u Pokretu nesvrstanih, relativna otvorenost zemlje, veće slobode u sferi kulture i putovanja, uz relativno smanjen intenzitet represije, doprinosili su daljoj prihvaćenosti Titovog kulta.

⁴³ D. Čalović, *n. d.*, 61; B. Petranović, M. Zečević, *n. d.*, 156.

⁴⁴ Z. Panović, „Titov autoritet, harizma i kult“.

⁴⁵ Kosta Nikolić, „Komunizam i religija: istoriografsko-antropološki ogled“, *Etnoantropološki problemi*, god. 12, sv. 1, (2017), 62–63.

⁴⁶ Todor Kuljić, *Jugoslovensko radničko samoupravljanje*, intervju, Beograd 2003, http://www.republicart.net/disc/aeas/kuljic01_sr.pdf (pristupljeno 12. 4. 2021).

⁴⁷ S. Cvetković, „Totalitarizam na vlasti“, 12–50; Andrzej Paczkowski, *Pola stoljeća povijesti Poljske 1939.-1989.* (Zagreb: Profil, 2001), 45.

Predstava deveta: Tito kao tvorac najboljeg društvenog uređenja – samoupravljanja

Slika o dobrom životu i relativno visokom standardu uz malo rada često je i danas jedan od glavnih argumenata mnogim nostalgičarima za Titovim vremenom. To je bila i ostala jedna od važnih, omiljenih i opšteprihvaćenih slika ideološke propagande olakšana opštim krahom ekonomije u vreme sankcija i ratova 90-ih godina.

Samoupravna ideologija koja je obnarodovana početkom 50-ih godina viđena je kao treći put između „narodne demokratije“ na Istoku i „liberalne demokratije“ na Zapadu. Radnici su u ovom sistemu preko radničkih saveta i sindikata trebali da imaju većeg udela u upravljanju preduzećima. Pored državne, uveden je pojam „društvena svojina“ za preduzeća kojima radnici upravljaju, a „radni narod“ je preko biranja delegata u skupštine trebalo da ima značajniji udeo u odlučivanju u državnim poslovima. U stvarnosti, međutim, partija je zadržala preko izbora rukovodstava preduzeća i sindikata potpunu vlast nad privrednom politikom.⁴⁸

Osim što je upitno koliko je samoupravljanje bilo efikasnije u privrednom i političkom smislu u odnosu na kapitalizam i demokratiju, netačna je i legenda da je Tito „genijalni tvorac samoupravljanja“. Do ideje o „trećem putu“ u privrednom sistemu zapravo se prema izvorima došlo spontano. Nakon što je Staljin osudio jugoslovensko rukovodstvo za skretanje, najpre se dokazivala pravovernost kroz radikalnu kolektivizaciju na selu i druge mere. Tek od početka 50-ih godina uvodi se novi koncept uz javno odricanje od državnog socijalizma. Glavne arhitekte celog tog sistema, za koji se tvrdilo da ima uzor u izvornom marksizmu, zapravo su Titovi saradnici Edvard Kardelj i Boris Kidrič. Dok je Tito bio površno ideološki upućen, navodno je naknadno samo ideju odobrio rečima: „To je to. Fabrike radnicima, zemlja seljacima!“⁴⁹

Uprkos činjenicama, vešto upotrebljeni mitovi uporno su plasirani kroz sistem. Postepen ali stvaran rast standarda, bez obzira da li je bio na realnim osnovama, i demagoška uloga radničkih saveta bili su sjajan materijal za uspešnu ideološku propagandu i prihvatanje kulta ličnosti. U interpretaciji zvanične propagande sve je predstavljeno kroz odlučujući Titov doprinos. Radničko samoupravljanje, „dobar život uz malo rada“ i liberalizacija putovanja od polovine 60-ih godina, mogućnost odlaska na privremeni rad u inostranstvo (gastarbajteri), uzimanje potrošačkih kredita – sve su to bile sjajne populističke mere. Narastajući dugovi u privredi koji su se godinama uvećavali stigli su na naplatu tek u vreme i posle smrti Josipa Broza Tita tako da nisu bitnije okrnjili sliku o njegovom „zlatnom dobu“.

⁴⁸ Više o karakteru i krizi samoupravne ekonomije u SFRJ u: Ljubomir Madžar, *Suton socijalističke privrede* (Beograd: Rad, 1990); Laslo Sekelj, *Jugoslavija struktura raspadanja* (Beograd: Rad, 1990).

⁴⁹ O kontekstu u kojem se javila ideja samoupravljanja više u: M. Đilas, *n. d.*

Predstava deseta: „I Posle Tita Tito!“ – sahrana i posmrtna apoteoza

Značaj Titove ličnosti za političku stabilnost i autoritet vlasti u SFRJ teško je preceniti. Dejan Jović smatra da je raspad zemlje upravo pokrenuo nestanak jedine istinski jugoslovenske institucije – Tita. Država bez nezavisnih i trajnih institucija bila je osuđena na sudbinu svoga tvorca – dakle, skoro odumiranje. U vreme Titove bolesti, engleski ambasador Vilson pitao je jednom prilikom Marka Nikezića: „Šta je sistem, a šta Tito kod Vas?“. Nikezić je odgovorio da će se to znati tek posle Titove smrti.⁵⁰ Kralj Aleksandar je jedini državnik na ovim prostorima koji je pre Tita imao sličnu pompezu sahranu. Ali, uprkos određenim pokušajima njegove posmrtno apoteoze (tu spada i čuvena legenda o poslednjoj rečenici „Čuvajte mi Jugoslaviju!“ i beskrajna posmrtna povorka kroz zemlju sa izlivima ljubavi, tuge i žalosti), ipak je daleko od Titove posmrtno divinacije. Može se reći da je upravo vrhunac Titovog obogotvorenja bila pompezna sahrana koja je pretvorena u nikad viđenu i neponovljivu ceremoniju, kojoj su prisustvovali skoro svi značajniji svetski lideri. Sahrani su prisustvovala 123 delegacije iz svih krajeva sveta, 4 kralja, 32 predsednika države, 6 prinčeva, 22 premijera, 47 ministara inostranih poslova – više državnih delegacija nego na sahrani Džona Kenedija i Vinstona Čerčila.⁵¹

Od smrti i faraonske sahrane predsednika Jugoslavije napravljen je morbidan pseudoreligijski spektakl. „Svete mošti“ mučenika prevezene su iz Ljubljane do Beograda, nacija ga je masovno oplakivala. Titova smrt je na vrlo jasan način pokazala da je komunistički ateizam bio obeležen složenom religijskom simbolikom i retorikom. Čitava zemlja bila je paralisana – mediji su izveštavali o „ogromnom mnoštvu“ uplakanih ljudi koji jednostavno nisu verovali da je „drug Tito umro, da ga više nema među nama“. Dimenzije pogreba, povorki i javne tuge na ulicama prestonice i na televiziji bile su ogromne. Tokom sedmodnevne žalosti zabranjene su i otkazane sve kulturne, sportske, umetničke manifestacije, kao i emitovanje „zabavnog programa“ na radio-stanicama i televiziji. Pod „zabavnim programom“ smatrano je sve što je eventualno moglo doneti trenutak zaborava tragičnog događaja, počev od muzike, preko filmova (osim onih sa ratnom tematikom) i pozorišta. Izuzeće od kolektivnog žaljenja nije bilo dozvoljeno čak ni deci, jer nisu prikazivane dečje emisije i crtani filmovi.⁵²

⁵⁰ S. Đukić, *Slom srpskih liberala*, 318.

⁵¹ Dž. Ridli, *n. d.*, 19–20.

⁵² Tito je sahranjen u monumentalnom mauzoleju nazvanom Kuća cveća, uz zvuke „Internacionale“ i jugoslovenske himne „Hej Sloveni“. Njegov grob pokriva nekoliko tona teška ploča obložena belim mermerom, koja je položena velikim građevinskim kranom i drugačije se ne može ni ukloniti, što je tehnološki zahvat dostojan faraona. Kuća cveća je sagrađena 1975. kao Titova letnja rezidencija, ali je on godinu dana kasnije odlučio da tu bude i sahranjen. Inspiraciju za takvu želju Tito je dobio 1963. prilikom posete SAD kada je bio i na grobu američkog predsednika Frenklina Ruzvelta. Tada je bio fasciniran rezidencijalnim kompleksom u okviru koga se nalazio Ruzveltov grob. Tako se i Kuća cveća našla u okviru Titovog rezidencijalnog kompleksa i veoma je ličila na grob američkog predsednika, a oba u svom nazivu sadrže cveće (mesto na kome Ruzvelt počiva zove se Rose Garden). K. Nikolić, *n. d.*, 62–64.

Ulaganje u kult se nastavilo, pa je i intenzivirano u godinama posle njegove smrti pod sloganom – „I posle Tita Tito“. U njemu su traženi izvor, inspiracija i legitimitet za poljuljan autoritet vlasti, u vreme globalne krize komunizma i raspirivanja ekonomske i političke krize 80-ih godina u SFRJ. Dan Titove smrti dugo je obeležavan kao Dan žalosti. Građani SFRJ su tačno u 15.05 časova svakog 4. maja, godinama, uz zvuk sirena, odavali poštu minutom ćutanja bivšem vođi. Ubrzo je donet poseban *Zakon o upotrebi imena i lika Josipa Broza Tita* (1984), koji je naglašao da se u svim ustanovama, kancelarijama, amfiteatrima, učionicama i prostorijama različitih udruženja, kao i javnim mestima, moraju postaviti slike sa Titovim likom. Zakon je predviđao i krivičnu kaznu od 3 meseca pa do 3 godine za svakog onog ko posthumno „narušava njegov ugled i dostojanstvo“.⁵³

Čitava Jugoslavija ubrzo je bila prekrivena bistama, slikama, tapiserijama i drugim predmetima sa njegovim likom. Utemeljen je i odbor za zaštitu lika i dela nakon njegove smrti. Titov autoritet trebalo je da ostane nedodirljiv, a svaki pokušaj osporavanja strogo sankcionisan.⁵⁴ Hamdija Pozderac je čak predlagao da se u cilju očuvanja autoriteta Titovo telo balsamuje i izgradi mauzolej poput Lenjinovog. Tito je, međutim, još za života izneo jasno mišljenje o ovakvim idejama: „Ja mislim da veliki državnici, veliki političari, moraju i posle smrti da na neki način komuniciraju sa narodom, kao što to čine umetnici i književnici preko svojih besmrtnih dela. Ukoliko se to ne dogodi, državnik u najvećem broju slučajeva ostaje zaboravljen. Ali, ja nisam za balsamovanje zato što bih javnosti bio prikazan u onom stanju u kakvom nijedan čovek ne bi želeo da bude viđen. Period starosti ili agonije, ja to ne želim da se vidi. Mauzolej da, ali balsamovanje – ne. Ja sam za memorijalni centar i da se to obeleži“.⁵⁵

Partijske nomenklature su u očuvanju kulta Titove ličnosti videle sredstvo za ostanak na vlasti. Stoga je njegov lik trebalo čuvati revnosnije nego za samog života. Posebno groteskno deluje nastavak nošenja *Štafete mladosti* – ideološkog totema ustanovljenog još 1945, koji je bio ritualno pronošen širom zemlje, da bi na dan Titovog rođendana na stadionu JNA bio uručen predsedniku kao čestitka jugoslovenske mladosti. Na ovaj način već preminulom predsedniku rođendan je „čestitan“ sve do 1988. godine.⁵⁶

⁵³ „Zakon o upotrebi imena i lika J. B. Tita“, *Službeni list SFRJ*, br. 51, 28. 9. 1984, 1179–1181.

⁵⁴ Neposredno po Titovoj smrti svaki pokušaj blaćenja njegovog lika i dela strogo se kažnjavao. Tokom 1981. glumac Dragomir Bojanić Gidra je uhapšen i proveo je nekoliko meseci u pritvoru jer je u pijanom stanju vršio malu nuždu po Titovoj slici. Krajem 1987. OKS u Pančevu osuđuje Miliju Gojaka iz Mramorka koji je izložio poruzi lik i delo počivšeg predsednika, tako što je oskrnavio njegovu bistu posuvši farbu i nazvao ga pogrđnim imenima „diktator, lažov, lopov“, na čak 2 godine zatvora. Rajko Danilović, *Upotreba neprijatelja* (Beograd: Montena, 2003), 78–80; Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji: 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Školska knjiga, 2006), 79; Slavoljub Đukić, *Političko groblje* (Beograd: Službeni glasnik, 2009), 206.

⁵⁵ Z. Panović, „Titov autoritet, harizma i kult“.

⁵⁶ Na prvom sletu održanom 1980. odmah posle smrti „obogotvorenog vođe“ na ogromnoj kartonskoj dekoraciji na stadionu Jugoslovenske narodne armije prikazali su ga kako lebdi na oblaku i sve posmatra. „Taj stadion je tada bio crkva koja okuplja verujući narod koji čeka njegov drugi dolazak u komunističkom društvu obilja“. Aleksandar Petrović, *Diktatura dečaka i kultura*

U duhu parole „I posle Tita – Tito“ rasplamsava se kult ličnosti preminulog vođe. Širom zemlje sade se šume: „88 stabala (ruža) za 88 godina Titovog života“. Jugoslavijom putuju brojne izložbe, „Umetnici Titu“ ili „Tito kao inspiracija umetnika“ (1987). Beogradski Muzej revolucije priredio je postavku „Titu s ljubavlju“ koja je obišla zemlju. Poseban zamah podaništvo dobija u književnosti, naročito poeziji, štampaju se brojni zbornici i antologije, dok u kinematografiji država obilato subvencionise proizvodnju filmova i serija u kojima je Titov lik idealizovan često do granica grotesknosti. Broj gradova koji je u svojim nazivima dobio pridev s Titovim imenom konačno je dostigao ranije zacrtanu simboličnu brojku osam (šest republika i dve pokrajine SFRJ): Titova Korenica (od 1945. do 1997), Titov Veles (1946–1996), Titograd (1946–1992), Titovo Užice (1946–1992), Titova Mitrovica (1981–1992), Titov Drvar (1981–1991), Titovo Velenje (1981–1990) i Titov Vrbas (1983–1992). Tito je i dalje bio prisutan na poštanskim markama, novčanicama, glavne ulice ili trgovi u gotovo svim većim gradovima SFRJ bili su tačke njegovi.⁵⁷ Osim štafeta iz mnogih gradova, u znak sećanja na preminulog vođu i poštovanja prema njemu održavani su pešački marševi do Beograda. Marševe je organizovao Savez socijalističke omladine Srbije sve do 1986. godine.⁵⁸

REFERENCE

- Božović, Luka. *Dvadeset godina na obezbeđenju Tita*. Beograd: Cicero, 2004.
- Crampton Richard and Benjamin. *Atlas of Eastern Europe in the Twentieth Century*. London: Routledge, 1997.
- Cvetković, Srđan. „Totalitarizam na vlasti“. *Hereticus*, br. 1, (2017), 12–50.
- Cvetković, Srđan. *Između srpa i čekića 2 – Politička represija u Srbiji 1953–1985*. Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Čolaković, Rodoljub. *Dnevnik 1971–1972*. Banja Luka – Bijeljina: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske – Muzej Semberije, 2008.
- Čalović, Dragan. *Tito studija imidža*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2006.
- Danilović, Rajko. *Upotreba neprijatelja*, Beograd: Montena, 2003.
- Đilas, Milovan. *Vlast*. London: Naša reč, 1983.
- Đukić, Slavoljub. *Slom srpskih liberala*. Beograd: Filip Višnjić, 1990.
- Đukić, Slavoljub. *Političko groblje*. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Kuljić, Todor. *Tito, sociološka studija*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2012.
- Kuljić, Todor. *Jugoslovensko radničko samoupravljanje*, intervju. http://www.republicart.net/disc/aeas/kuljic01_sr.pdf (pristupljeno 12. 4. 2021).
- Lukić, Vojin. *Sećanja i saznanja. Aleksandar Ranković i Brionski plenum*. Titograd: Novica Jovović, 1989.

Novog talasa, <https://recniktehnologije.files.wordpress.com/2016/11/novi-talas.pdf>, (pristupljeno 13. 11. 2021).

⁵⁷ N. Milenković, „Moć slike i slika moći“.

- Madžar, Ljubomir. *Suton socijalističke privrede*. Beograd: Ekonomija i politika, 1990.
- *Mladost Titu*, ur. Ljubomir Marković, Dragoslav Nikolić. Čačak: OO SUBNOR – Gradska biblioteka, 1981.
- Nikolić Kosta. „Komunizam i religija: historiografsko-antropološki ogled“. *Etnoantropološki problemi*, god. 12, sv. 1, (2017), 51–70.
DOI: <https://doi.org/10.21301/eap.v12i1.2>
- Opulski, Rafał. „Słońce komunizmu. Wizerunek Józefa Stalina w propagandzie“. <https://plus.dziennikpolski.pl/magazyn/a/slonce-komunizmu-wizerunek-jozefa-stalina-w-propagandzie> (pristupljeno 12. 3. 2021).
- Paczkowski, Andrzej. *Pola stoljeća povijesti Poljske 1939.-1989*. Zagreb: Profil, 2001.
- Paćepa, Mihaj Jon. *Crveni horizonti*. Beograd: Akvarijus, 1990.
- Petan, Žarko. *Veseli diktator. Nepoznata biografija Josipa Broza Tita*. Novi Sad: 3D+, 2007. DOI: <https://doi.org/10.4312/vh.16.1.3-7>
- Petranović Branko i Momčilo Zečević. *Agonija dve Jugoslavije*. Šabac: Zaslona, 1991.
- Rabrenović, Andrijana. „Politički plakat i kult ličnost“. *Medianali*, vol. 7, no. 13, (2013), 71–101.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji: 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Školska knjiga, 2006.
- Ridli, Džasper. *Tito. Biografija*. Novi Sad: Prometej, 1998.
- Sekelj, Laslo. *Jugoslavija struktura raspadanja*. Beograd: Rad, 1990.
- Simić, Pero. *Titov dnevnik*. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Vujić, Jure. *Trg maršala Tita – mitovi i realnosti titoizma*. Zagreb: Hrvatska uzdanica, 2007.

SRĐAN CVETKOVIĆ, PhD, Principal Research Fellow
Institute for Contemporary History
Belgrade, Republic of Serbia
scvetkovic72@gmail.com

SHAPING OF JOSIP BROZ TITO'S VISUAL IMAGE AND PROPAGANDA
PICTURES. A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE SHAPING OF
THE CULT OF PERSONALITY

Summary

The shaping of Tito's cult went through various phases and changed in the rhythm of dynamic social changes. The image of Tito is systematically, organized and patiently revived through the media, educational and scientific system, party and wider social activities. The image was a combination of a number of classic images: war hero and strategist, world leader, wise teacher, victor over the forces of evil (Hitler later Stalin) but also specific to him as a man of the people but royal manners and world importance, charmer popular among women who knows how to rule but also enjoys life, etc. Even after his death, through the slogan "And after Tito, Tito!", his cult in society was further developed in order to maintain power. The fact that Tito enjoys great popularity in the former Yugoslav republics, even after 40 years since his death, shows how successful the shaping of the cult was and the skilfully placed images of it accepted. Especially in Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Slovenia, while in Serbia, according to some studies, he is popular with as many as 32% of the population.

KEYWORDS: Josip Broz Tito, Communism, Cult of Personality, Propaganda, Yugoslavia